

УДК 347.4:340.15 (1-87)

Деркач Є. В., студент гр. ЦГЮ-181

Козинець І.Г., ст. викладач кафедри цивільного, господарського права та процесу

Чернігівський національний технологічний університет

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНЕ ПРАВО СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Багатогранність відносин, які виникають між учасниками цивільного обігу в процесі обміну матеріальними цінностями, грошима, відшкодування заподіяної майнової та моральної шкоди, переуступки один одному своїх прав, позначається одним терміном – зобов'язання (*obligatio*).

Визначення зобов'язання, закріплене в Інституціях Юстиніана і через століття залишається непорушним: «Зобов'язання – це правові кайдани, в силу яких ми зв'язані необхідністю що-небудь виконати згідно з правом, чинним у нашому суспільстві». Тільки з плином часу владні кайдани поступово втратили свою фізичну сутність і перетворилися в кайдани права (*vinculum iuris*). Поворотним моментом стало прийняття закону Петелія - Папірія (*lex Poetelia Papiria*) 326 р. до н.е., який скасував пехум [1, с. 349; 352]. У своїй зрілій формі зобов'язання являють собою правовідносини, в силу яких певний суб'єкт (боржник) зобов'язаний зробити на користь іншого суб'єкта (кредитора) певні дії майнового характеру (надання) [2, с. 278].

У сфері майнових відносин зобов'язання займають провідне місце. Власник або носій іншого речового права задовольняє свої потреби, безпосередньо впливаючи на річ. Характерною особливістю прав, які виникають із зобов'язань, є той факт, що їх носій не в змозі задовольнити свій інтерес власними силами, а лише через дії іншого суб'єкта - саме того, хто виявляється щодо нього зобов'язаним, тому зобов'язальні відносини опосередковують усі сфери виробництва, переміщення і розподілу товарів. Отже, сфера застосування зобов'язань у господарському обігу будь-якого суспільства є досить великою, що повною мірою стосується Стародавнього

Риму. Римські юристи ретельно розробили систему зобов'язально-правових відносин, договірну і позадоговірну майнові системи. Їхні сентенції щодо договорів відзначаються витонченістю, логічністю й гармонійністю [3, с. 356-357].

Зобов'язання - це відношення, розраховане на майбутнє. Як правило, в момент його виникнення сторони не вчиняють жодних дій із виконання зобов'язання. Управомочена особа лише покладається на обіцянку іншої виконати свій обов'язок у майбутньому (D 2.14.48) [4].

У зобов'язанні беруть участь, як правило, дві особи: кредитор і боржник. Кредитор (creditor) - це особа, яка має право вимагати здійснення обумовлених дій або утримання від їх здійснення (D 50.16.11). Боржник (debitor) - це особа, яка зобов'язана здійснювати обумовлену в зобов'язанні дію або утриматися від її здійснення. Наявність у переважній більшості зобов'язань лише двох сторін (кредитора і боржника) зовсім не означає, що в кожному з них беруть участь тільки дві особи. Можуть бути й зобов'язання, в яких беруть участь більше осіб (декілька кредиторів і один боржник, декілька боржників і один кредитор або на стороні кредитора і на стороні боржника кілька осіб).

За своїм походженням та деяким сутнісним характеристикам римські юристи розрізняли: 1) цивільні зобов'язання (були урегульовані Законами XII таблиць та наступними законами); 2) преторські зобов'язання (забезпечуються захистом претора); 3) натуральні зобов'язання (D 46.9.6.4) [5, с. 141].

За римським цивільним правом (jus civile) зобов'язання були суворо особистими взаємовідносинами між кредитором та боржником; кредитор не міг поступитися своєю вимогою іншій особі [6, с. 173]. Але з розвитком правовідносин був потрібний більш гнучкий підхід до зобов'язань. Цьому сприяло й те, що з давніх часів римське право допускало перехід більшості зобов'язань у спадщину. Виняток становили тільки зобов'язання, тісно пов'язані з особою кредитора або боржника (обов'язок художника написати портрет тощо), а тому не могли бути предметом спадкування (D 2.14.25.1).

Основою заміни осіб у зобов'язанні стала новація (оновлення зобов'язання), на підставі якої кредитор міг передати своє право вимоги іншій особі. З цією метою зі згоди боржника кредитор укладав новий договір того самого змісту із третьою особою, якій хотів передати своє право вимоги до боржника. З розвитком майнового обігу необхіднішою стала потреба в безпосередній передачі зобов'язань - цесії (*cessio*). Цесія - це самостійне перенесення вимоги кредитора на іншу особу без згоди боржника. За цим способом на судовому процесі кредитор замість себе доручав ведення справи своєму представнику. Останній заявляв позов до боржника від імені кредитора за свій рахунок на підставі укладеної угоди, такий представник називався *procurator* (D 3.3.1) [4].

Предметом зобов'язання ніколи не були речі, а завжди визначена дія, послуга, здійснення якої кредитор має право вимагати від свого боржника. За римським правом, особливо давнім, було право вимоги кредитора, спрямоване виключно на особу боржника і його дії. Лише з часом було дозволено здійснювати стягнення щодо майна як способу задоволення за зобов'язанням. Римські юристи поділяли дії боржника на три групи [7, с. 41-42] і визначали як: 1) дати (*dare*), тобто передати право власності або встановити певне речове право; 2) зробити (*facere*), тобто вчинити певну дію або утриматися від вчинення дії; 3) надати (*praestare*), тобто надати певну послугу, взяти відповідальність за іншу особу (D 2.14.7.8; D 44.7.3). Тобто, предметом зобов'язання є дії боржника, позитивні чи негативні, дії, що мають економічне значення для кредитора, яке може бути визначено в грошовій сумі.

Зобов'язання виникають з двох джерел: 1) з правопорушення, провини, заподіяння шкоди (особі, майну), нехтування заборонаю тощо; 2) з контрактів, якими ми пов'язуємо себе з іншими (D 2.14.27). Перше і є делікт. Зобов'язання з деліктів історично передують зобов'язаннями з договорів - контрактів. Ось як про них говориться в Законах XII таблиць: «Зламає, нехай відшкодує ...», або: «Хто зачарує посіви ...», або настільки ж незавершена фраза, але вже з непередбачуваним рішенням: «Якщо дощова вода завдає шкоди ...» (Tab. VII-

VIII). Про контракти ті ж Закони зазначають, що особа має триматися договору, а той, хто відмовляється від своїх слів, сказаних під час укладання договору, підлягає подвійному штрафу (проти суми зобов'язання) [4].

У найдавніші часі виконання (*solutio*) зобов'язання означало, що боржник розв'язувався у власному розумінні цього слова (звільнявся від мотузок або пут) [6, с. 137]. Пізніше змістовне наповнення терміна *solutio* змінилося. Виконання (*solutio*) зобов'язання - це вчинення боржником певної дії (передача речі, сплата грошей, виконання роботи, надання послуги), що становить зміст зобов'язання. У римському праві було закріплено правило, що тільки належне виконання зобов'язання призводило до припинення правового зв'язку між кредитором і боржником. Належним вважалося виконання зобов'язання лише за наявності певних умов. Ці умови стосувалися: 1) місця (визначалося згодою сторін); 2) часу (визначалося договором); 3) особи виконавця і особи, яка приймає виконання (зобов'язання повинно було виконано і прийнято певною особою); 4) змісту зобов'язань (виконання мало відповідати змісту зобов'язання, тобто боржник не міг на свій розсуд замінити предмет зобов'язання). Також, зобов'язання припинялися у випадку: 1) фізичної неможливості виконання (предмет зобов'язання був фізично знищений без вини боржника); 2) юридичної неможливості виконання (предмет зобов'язання - оборотна річ, перетворювалася у необоротну); 3) смерті боржника [6, с. 179].

Права та інтереси кредитора в разі невиконання боржником зобов'язання захищаються різними засобами. Так, на боржника покладається відповідальність, на його майно звертається стягнення за допомогою державних органів тощо. Однак ці засоби впливу на недобросовісного боржника не завжди виявляються дієвими, а отже, вимоги кредитора можуть залишитися без задоволення. Таким чином, ще в момент виникнення зобов'язання кредитор заінтересований у наданні йому гарантій виконання зобов'язання та можливості спонукати боржника до належного виконання зобов'язання під страхом невігідних для нього наслідків. Коли зобов'язання не може бути виконане через об'єктивну і раптову неможливість надання, ніяких несприятливих

наслідків для боржника не настає. Проте, тут не слід навіть говорити про невиконання, оскільки зобов'язання вже припинилося *ipso iure*. У такому випадку джерела зазвичай говорять про *vis maior* (непереборна сила) або *casus fortuitus* (нешасний випадок), розуміючи під цим випадкову загибель речі, тобто її економічну непридатність і, взагалі кажучи, це будь-яка об'єктивна перешкода, що випадково виникла на шляху виконання зобов'язання [2, с. 299].

Таким чином, проаналізувавши сутність зобов'язання, можна визначити його поняття за римським правом як правовідношення, за яким кредитор має право вимагати від іншої сторони – боржника що-небудь зробити (*facere*), дати (*dare*) або надати (*praestare*) або утримуватися від здійснення певних дій. Варто також відзначити, що фундаментальні розробки римської юриспруденції щодо зобов'язань отримали свій розвиток у подальшому та зберігають життєздатність у сучасному приватному праві.

Список літератури

1. Франчози Дж. Институционный курс римского права /отв. ред. Л.Л. Кофанов; перевод с итальянского. М.: Статут, 2004. 428 с.
2. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: учебник / под общ. ред. Д. В. Дождева; пер. с итал. И. И. Маханькова. М.: Норма, 2007. 464 с.
3. Підопригора, О.А., Харитонов, Є.О. Римське право: підруч. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. - 528 с.
4. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. М.: 1997. 608 с. URL: <https://studfiles.net/preview/6702582/> (дата звернення 5.04.2019).
5. Черниловский З.М. Римское частное право: Элементарный курс. М.: Новый Юрист, 1997. 224 с.
6. Калюжний Р. А., Вовк В. М. Римське приватне право: підруч. К.: «МП Леся», 2014. – 240 с.
7. Гринько С.Д. Поняття та предмет зобов'язань за римським приватним правом. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3 (35). С. 38-51.